

“Het zijn alle teven”. Prostitutie in de stad Brugge: een sectoranalyse (1780-1784)

Prostitutie heeft steeds tot de verbeelding gesproken. Zo wordt het niet enkel als oudste beroep ter wereld beschouwd, maar eveneens als meest zinnenprikkelende. Heel wat soorten onderzoeken zijn er dan ook reeds over verschenen, maar toch is nog niet alles erover gezegd. Dit artikel heeft dan ook als doel een bijdrage te leveren aan het kwalitatieve en kwantitatieve historische onderzoek naar prostitutie. De focus zal hierbij liggen op de prostitutie in de stad Brugge tijdens de periode 1780-1784.¹

PROBLEEMSTELLING

Aan de hand van de methode van de sectoranalyse worden twee vraagstukken bestudeerd. Het eerste luik onderzoekt de prostitutiesector zelf. Welke soorten van prostitutie waren er in Brugge? Waren er netwerken en hoe waren deze dan georganiseerd? Waar bevonden zich de bordelen en hoe werden ze beheerd? Het tweede thema analyseert de profielkenmerken van de Brugse prostituees. Vragen naar de leeftijd, burgerlijke staat, opleiding en herkomst staan hierbij centraal. Waren de prostituees gehuwd of waren ze ongehuwd? Hoe oud waren ze toen ze in de prostitutie terecht kwamen? Waren de Brugse prostituees hoofdzakelijk afkomstig van Brugge zelf of kwamen ze vooral van andere steden?

BRONNEN

Dit artikel kadert in een reeds langer bestaande traditie waarbij het onderzoek naar prostitutie hoofdzakelijk gevoerd wordt

1 Dit onderzoek kadert in het gemeenschappelijke onderzoek met Maja Mechant rond prostitutie in de stad Brugge in de 18^e eeuw.

vanuit de criminaliteitsgeschiedenis.² Een uitgebreid gamma aan gerechtsdossiers zijn hierbij steeds het vertrekpunt. De reden hiertoe is dat deze dossiers een dankbare bron zijn. Zo verschaffen ze niet enkel informatie over de aangeklaagde prostituees, maar ook over de organisatoren van de prostitutie, de prostitutie-sector in zijn geheel en de ideeën die toentertijd over prostitutie heersten. Centraal bij deze bronnen staan steeds het verhoor en het vonnis.

De gerechtsdossiers die voor dit onderzoek gebruikt werden zijn de *'Registers crimineel der stadt Brugge. Behelsende de tichten ende interrogatien mitsgaeders vonnissen der plichtighe'*³ en de *'Registers crimineel der stadt Brugge. Behelsende de wettelycke informatien door het officie genomen op de clachten van den heer Burgemeester van de commune'*⁴. Deze gerechtsdossiers bestaan uit een dubbel luik. Enerzijds zijn er de registers van beschuldigingen en van de ondervragingen van de beschuldigen, anderzijds zijn er de registers van instructies en van verklaringen van de getuigen. Het belang van beide reeksen procesdossiers kan moeilijk overschat worden voor het onderzoek naar prostitutie. Ze zijn niet enkel het vertrekpunt van het onderzoek, maar bevatten ook de meeste informatie over het leven en de identiteit van de prostituees. Daarenboven lagen zij aan de basis van het feit dat een vrouw als prostituee gecategoriseerd werd. Het grote minpunt aan deze bronnenreeksen is dat ze enkel de gestrafte prostituees in beeld brengen. Er zullen ongetwijfeld nog heel wat prostituees door de mazen van het net geglipt zijn waardoor zij buiten ons onderzoek vallen.

- 2 Zie o.a. toonaangevende onderzoeken voor steden zoals Parijs, Amsterdam en Rome: E.-M. BENABOU, *La prostitution et la police des mœurs au XVIIIe siècle*. Parijs, 1987; L. VAN DE POL, *Het Amsterdams hoerdom: prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw*, Amsterdam, 1996; T. STOREY, *Carnal commerce in Counter-reformation Rome*. New York, 2008.
- 3 RAB, Fonds Brugge (TBO 119): Registers crimineel der stadt Brugge. Behelsende de tichten ende interrogatien mitsgaeders vonnissen der plichtighe, nr. 645-660, 1776-1791.
- 4 RAB, Fonds Brugge (TBO 119): Registers crimineel der stadt Brugge. Behelsende de wettelycke informatien door het officie genomen op de clachten van den heer Burgemeester van de commune, nr. 711-724, 1776-1789.

De eerste reeks procesdossiers, de '*Registers crimineel der stad Brugge. Behelsende de tichten ende interrogatien mitsgaeders vonnissen der plichtighe*', behoren tot een grotere verzameling van registers die de periode 1776-1791 omvatten. Het gaat hierbij om zestien handgeschreven boeken die in leder gebonden zijn. In elk boek werd telkens één jaar opgenomen. Vooraan in het boek bevindt zich een alfabetische index op de familienaam van de beschuldigde of op de familienaam van de echtgenoot van de beschuldigde als het om een aangeklaagde vrouw ging. In de index vindt men bovendien voor welk crimineel feit de persoon aangeklaagd werd en een verwijzing naar het cahier en de folio van de ondervraging. Elke ondervraging was op eenzelfde manier opgebouwd. Vooreerst treft men de verwijzingen naar andere gerelateerde ondervragingen, ondervragingen van de persoon in het verleden en verwijzingen naar de registers van instructies en van verklaringen van getuigen aan. Vervolgens werd aangegeven welke dag de ondervraging plaatsvond, waar ze plaatsvond en wie de bevoegde schepenen waren voor de zaak. Na deze opsomming werd de aangeklaagde voorgesteld met de volledige naam, de voornaam van de vader, en de naam van de eventuele echtgenoot (alleen bij vrouwen). Hierop volgden de leeftijd, de burgerlijke stand en de geboorteplaats van de aangeklaagde, soms de bijnaam, de opleiding van de aangeklaagde of het beroep van de echtgenoot. Hierna volgde het verhoor. Aan de hand van een vast stramien van vragen werd de beschuldigde ondervraagd over wat er gebeurd was. Belangrijk hierbij waren zaken zoals waarom en wanneer de persoon de stad Brugge binnengekomen was, wat hij/zij deed om zichzelf in leven te houden, of de persoon in kwestie al eerder aangeklaagd geweest was, enzovoort. Soms gebeurde het dat de beklaagde geconfronteerd werd met getuigen of dat bepaalde documenten toegevoegd werden die ofwel in het voordeel ofwel in het nadeel van de beklaagde speelden. Tot slot volgde het verdict van de ondervraging. Veelal werd dit uitgesproken op een latere datum dan het verhoor zelf. Er werd daarin bepaald of de aangeklaagde al dan niet een straf kreeg en wat deze juist inhield. In sommige gevallen werd besloten een verder onderzoek in te stellen naar de zaak.

De tweede reeks procesdossiers begeleidden deze eerste reeks en worden ook de *'Registers crimineel der stad Brugge. Behelsende de wettelycke informatie door het officie genomen op de clachten van den heer Burgemeester van de commune'* genoemd. Net als de eerste reeks behoren deze registers tot een grotere verzameling van veertien handgeschreven boeken voor de periode 1776-1789. Opnieuw is er vooraan een index op de familienaam van de getuigen, met een verwijzing naar het cahier en de folio en een korte aanduiding waarom ze concreet als getuige werden opgeroepen. Vaak werd ook vermeld welke band de getuige had met de beklagde. De *'informatie'* zelf bieden vooreerst informatie over de getuige. Zo werd de volledige naam opgeschreven, eventueel het beroep en/of de woonplaats, de leeftijd en de burgerlijke staat. Bij vrouwelijke getuigen vermeldde men ook de naam van de echtgenoot indien de vrouw in kwestie gehuwd of weduwe was. Bovendien werd, net zoals bij de eerste reeks procesdossiers, de datum vermeld van het getuigenis en eventuele verwijzingen naar andere procesdossiers of verwijzingen naar de registers van beschuldigingen en van ondervragingen van de beschuldigen. Tenslotte bevatten de dossiers de inhoud van het getuigenis, die zowel schriftelijk als mondeling konden worden overgebracht en kon variëren in lengte van enkele kortere zinnen tot meerdere pagina's.

DE ONDERZOEKSPOPULATIE

In totaal werden in deze gerechtsdossiers 94 zaken gevonden met betrekking tot prostitutie in de periode 1780-1784. Dit waren zaken waarbij zowel mannen als vrouwen aangeklaagd werden. Belangrijk hierbij is dat niet al deze aanklachten terecht waren. In de hiernavolgende tabel wordt dan ook aangetoond hoeveel vrouwen na hun ondervraging ook effectief als een prostituee of als een bordeelhoudster beschouwd kunnen worden. De procesdossiers van de mannelijke beklagden worden in dit artikel buiten beschouwing gehouden.

Aangeklaagd voor/in werkelijkheid	prostituee	misschien prostituee	geen prostituee	bordeelhoud(st)er	misschien borddeelhoud(st)er	overspel
<i>Hoererie</i>	41	23	1	5		
<i>boosaardigheid en ontuchtigheden</i>			1			
<i>bordeel houden/oneerlijk huis houden</i>	1			1	1	
<i>kwaad gedrag</i>	4			5	2	
<i>Overspel</i>						1
<i>Onbekend</i>	1			1		

Tabel 1: Aanklacht en werkelijk statuut van de vrouwen die voor de schepenbank in Brugge met betrekking tot prostitutie dienden te verschijnen in de periode 1780-1784

De beoordeling of iemand al dan niet een prostituee en/of een organisator van prostitutie was, is subjectief. De basis voor deze beoordeling zijn de bewaarde procesdossiers en de informatie die uit de ondervraging te halen is. Bij sommige vrouwen blijft er echter na de analyse van de ondervraging twijfel bestaan of ze al dan niet een prostituee waren. Zij worden ingedeeld in de categorie van de vrouwen die misschien een prostituee waren. Zo werd de zeventienjarige Marie Keuninck ervan beschuldigd zich te prostitueren in de soldatenbuurt. Uit haar verdediging bleek echter dat ze door haar jonge leeftijd vermoedelijk niet goed beseftte dat ze zich door te praten met soldaten en iets te gaan drinken in dubieuze herbergen verdacht maakte. Bij haar tweede ondervraging een jaar later bleek ze zich echter opnieuw op te houden in het soldatenkwartier en verdachte herbergen te bezoeken. Toen werd overduidelijk dat ze zich wel degelijk prostitueerde en dat haar eerdere verklaringen bluf waren.⁵ De eerste keer werd Marie Keuninck geklasseerd

5 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 651, cahier 3, f. 15; nr. 652, cahier 4, f. 23-25.

onder de categorie 'misschien prostituee', de tweede keer onder de categorie 'prostituee'. Daarnaast waren er ook een aantal vrouwen die ten onrechte beschuldigd bleken. Marie Delterre werd zo aangeklaagd voor 'hoererie', maar in werkelijkheid bleek ze zich niet te prostitueren. Ze was genoodzaakt zich op straat op te houden omwille van haar drankexcessen. Ze kon namelijk nergens meer onderdak vinden door haar voorkomen en reputatie.⁶ Voorts zijn er ook nog de categorieën van de (eventuele) bordeelhoud(st)ers waar zowel mannen als vrouwen onder vielen en van de pooiers waar enkel mannen onder terug te vinden waren. Een voorbeeld van een vrouw die gecategoriseerd werd onder de categorie van 'misschien bordeelhoudster' is Therese De Raepe. Zij werd gearresteerd omdat in haar huis twee vermoedelijke prostituees overnachtten. Één ervan was zelfs reeds eerder veroordeeld tot een gevangenschap omwille van haar activiteiten. Zowel Therese De Raepe als de twee vermoedelijke prostituees werden aangehouden omdat ze betrokken waren in een vechtpartij in een verdachte herberg. Er waren geen concrete aanwijzingen dat Therese De Raepe de meisjes 'verhuurde' aan mannen, toch is de kans reëel dat ze dit wel deed.⁷ De laatste categorie bevat personen die enkel schuldig bevonden werden aan overspel en niet aan andere zaken.

Deze indeling van de aangeklaagden met betrekking tot prostitutie is, zoals eerder vermeld, niet waarden- en oordeelvrij. Het al dan niet bestempelen van een vrouw als prostituee na het onderzoeken van de gerechtsdossiers is geen sinecure. Niet alleen gebeurt het oordelen post factum, ook is doorheen de tijd de inhoud van het begrip 'hoer' veranderd. Onder 'hoererie' verstond men toentertijd alle vrouwen die zich bezondigden aan prostitutie, overspelig waren, zich slecht gedroegen, een bordeel hielden of vrouwen die op één of andere manier hun man tekort deden.⁸

6 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 653, cahier 8, f. 28-30.

7 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 649, cahier 8, f. 26-30.

8 Ook Barbara Vos wees er in haar thesis over prostitutie in de stad Gent op dat misdaden toentertijd vaak vaag omschreven werden in gerechtelijke bronnen. Zo werd vaak de term 'excessen' gebruikt om prostitutie of andere delicten aan te duiden

Mannen werden niet beschuldigd van 'hoererie'. Heden ten dage wordt onder de term 'hoer' een prostituee begrepen. Dit is een vrouw (of man) die betaald wordt voor de seksuele handelingen die zij (of hij) uitvoert.⁹ De indeling van de vrouwen en mannen in de bovenstaande tabellen is gebaseerd op de huidige standaarden. Zo zal een vrouw als prostituee aanschouwd worden als ze betaald werd voor haar diensten, als ze zelf bekende met meerdere mannen te "boeleren", als ze verbleef in een bordeel en zich daar op zijn minst verdacht gedroeg en als uit de ondervraging duidelijk bleek dat haar levenswandel niet zuiver was. De term prostituee zal in dit artikel dan ook consequent gebruikt worden om elk misverstand te vermijden. Opgemerkt dient ook te worden dat sommige personen in meerdere categorieën thuishoorden. Zo kon een vrouw zowel een prostituee zijn als een bordeelhoudster. De persoon werd dan bij beide categorieën opgenomen in de tabel.

Concreet leert de bovenstaande tabel ons dat slechts 41 van de 67 vrouwen die aangeklaagd werden voor 'hoererie' effectief een prostituee waren. Bij 23 andere vrouwen bestaat er nog twijfel en één was zeker geen prostituee. Vijf van de vrouwen die aangeklaagd werden voor 'hoererie' kunnen onder de categorie van bordeelhoudsters gerekend worden. Bij de vrouwen die aangeklaagd werden voor zaken als kwaad gedrag, bordeel houden en onbekende redenen vinden we bovendien nog zes effectieve prostituees terug. Dat brengt het totaal op 47 effectieve prostituees tegenover 23 vrouwen die misschien prostituee waren. In het vervolg van dit artikel zullen alleen deze 70 vrouwen beschouwd worden als prostituees. De kans is immers groot dat meerdere prostituees in onze tijd als 'misschien prostituee' beschouwd worden, terwijl ze dat voor de tijdgenoot 'zeker' waren.

(B. VOS, *Meisjes van plezier: de prostituee te Gent in de 17^e en 18^e eeuw (casus: 1775-1795)*, Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2007 (promotor: I. Devos), p. 11-12).

9 VAN DALE ONLINE. *Prostitutie*. In: <<http://www.van-dale.nl/vandale/>>, geraadpleegd op 3 augustus 2010.

DE PROSTITUTIESECTOR

DE SOORTEN PROSTITUEES

Bij de bestudering van de procesdossiers werd duidelijk dat er twee soorten prostituees te onderscheiden waren. Enerzijds waren er de straatprostituees die op geen enkele manier gebonden waren aan een bordeel, anderzijds waren er de bordeelprostituees die op één of andere manier verbonden waren aan een bordeel. Een combinatie van beide soorten kwam bovendien vaak in de praktijk voor en het onderscheid tussen beide soorten was soms zeer vaag gedefinieerd.

Straatprostituees vormden in de periode 1780-1784 een overduidelijke minderheid in vergelijking tot de bordeelprostituees. Zo kan in slechts negen van de 70 zaken gesteld worden dat het om zuivere straatprostitutie ging. Hierbij dient echter meteen opgemerkt te worden dat de kans bestaat dat het niet geweten was of de prostituee zich ook in een bordeel prostitueerde. Bovendien werd een prostituee nooit als een straatprostituee of tippelaarster gedefinieerd in de procesdossiers, waardoor het moeilijk is hen als een aparte categorie van prostituees te definiëren. Toch zijn er enkele aanwijzingen die kunnen wijzen op straatprostitutie. Zo vindt men in de aanklacht veelal beschuldigingen terug waarin duidelijk gesteld werd dat de vrouw in kwestie vaak te zien was in het soldatenkwartier. Marie Moens werd er in 1780 van beschuldigd *'met alle soorten van militairen te lopen en eens drie à vier nachten buitenshuis geslapen te hebben'*.¹⁰ In 1782 werd Marie Keuninck voor gelijkaardige feiten aangeklaagd.¹¹ Zij zou in het soldatenkwartier geweest zijn om er zich te prostitueren en er gemeenschap te hebben met soldaten. Bij beide vrouwen werd niets vermeld over bordeelprostitutie. Een derde vrouw, Anna Verstraete, werd in 1784 eveneens aangeklaagd omdat ze met soldaten liep in het soldatenkwartier. Zij repliceerde op deze aanklacht dat het slechts was

10 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 649, cahier 7, f. 28-31.

11 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 651, cahier 3, f. 15.

om met 'drie a vier andere meysen voor het kwartier de koorde heeft geweest springen'.¹² Een gelijkaardig excuus dat ook Marie Moens eerder had gebruikt toen ze zei dat het slechts was 'om het gespel van de militairen te hooren'. Bij beide vrouwen was de geloofwaardigheid van hun verdediging ver zoek. Zo werd Anna Verstraete betrappt door haar moeder in het militaire kwartier en werd Marie Moens verrast door haar broer toen ze met een militair bezig was. Een ander soort aanwijzing die op straatprostitutie kan wijzen is de verwijzing naar het prostitutieverleden van een vrouw. Zo werd in de aanklacht tegen de Brusselse Anne Marie Gerard verwezen naar de schandalige prostitutie waarmee ze zich na de dood van haar man ingelaten had. Ze zou zich bezondigd hebben aan prostitutie zoals men die vaak aantrof in de straten van Brussel 'morte ivrée, presseque nue et dans l'état le plus indecent'.¹³ Dit wijst erop dat men toen niet hoog opliep met straatprostitutie. Een voorbeeld dat deze stelling bevestigt, is de zaak waarbij Pieternelle Houf, ook gekend onder de naam Nelle Lodders, aangeklaagd werd voor 'hoererie'. Zij kreeg als aanklacht te horen dat ze meisjes op straat, en meer bepaald 'achter de Comedie', had laten lopen terwijl ze goed wist dat er daar mannen waren die hen wilden misbruiken. Er werd bij deze zaak vooral de nadruk gelegd op het feit dat ze dit deed als ze geen klanten had in haar bordeel. Ze verlaagde zich dus tot de straatprostitutie.¹⁴ De minderwaardigheid van de straatprostitutie wordt bevestigd door de literatuur. Zo stelde Lotte van de Pol dat een prostituee een hogere status had en meer geld vroeg naarmate ze minder klanten bediende en minder in het openbaar zichtbaar was. De publieke straathoer werd aldus ongetwijfeld van minder waarde geacht dan de 'exclusieve' hoer die men terugvond in de bordelen.¹⁵

12 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 653, cahier 3, f. 20-21.

13 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 649, cahier 1, f. 1-9.

14 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 649, cahier 10, f. 11-13.

15 L. VAN DE POL, *Het Amsterdams hoerdom*, p. 114.

De tweede soort prostituees zijn de bordeelprostituees. Zij maakten het gros uit van de vervolgte vrouwen. Het belangrijkste gemeenschappelijke kenmerk van al deze vrouwen was dat ze hun klanten vonden in bordelen en herbergen. De manier waarop ze dat deden, verschilde echter. Zo waren er prostituees die inwoonden in een bordeel en boven hen een bordeelhoud(st)er hadden die zorgde voor hun klantenaantal. Ze werkten in het bordeel zelf, veelal achter de toog, en moesten huur betalen aan de bordeelhoud(st)er voor de kamer die ze huurden. In ruil zorgde de bordeelhoud(st)er voor klanten. Daarnaast waren er ook prostituees die elke avond verschillende kroegen en bordelen afschuimden op zoek naar klanten. Zij werkten voor zichzelf en huurden vaak per nacht een kamer in één of ander bordeel of herberg. Deze vrouwen werden er vaak van beschuldigd hun klanten op straat te ronselen. De Brusselse Joanne Coenraat, die in 1783 aangeklaagd werd, was een bordeelprostituee van de eerste soort. Zij bekende voor een jaar een kamer gehuurd te hebben in herberg 'London' bij Madame Raye. In deze herberg, die geklasseerd werd onder een verdacht huis, kon men zowel drinken als overnachten. Joanne was echter niet tevreden over Madame Raye. Zij en haar dochter waren namelijk zelf ook prostituees waardoor ze Joanne immense concurrentie bezorgden. Hierdoor moest Joanne schulden maken waardoor ze moeite had zichzelf te onderhouden. Bovendien voegde Joanne er aan toe dat *'het alle teven ende hoeren waeren, ende dat er t'elcken s'avons nog meer quamen.'* Het is duidelijk dat Joanne andere verwachtingen had ten opzichte van het bordeel en haar bordeelhoudster. Zij verwachtte namelijk dat Madame Raye ervoor zorgde dat ze voldoende klanten had en aldus 's avonds haar herberg afsloot voor nog meer vrouwen die haar broodwinning afnamen.¹⁶ Marianne Joseph Pouillon was een prostituee van de tweede soort. Zij werd bij haar arrestatie naakt en buiten zichzelf betrapt in een cabaret nabij de markt in het gezelschap van twee mannen. Ze bezocht de plaats al meerdere malen en ze bekende zich er al vaker geprostitueerd te hebben. Ze deed dit steeds

16 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 10, f. 18-21.

uit wanhoop en ontevredenheid over de chagrijnigheid van haar stiefmoeder.¹⁷

Zoals eerder vermeld kwam een combinatie van bordeel- en straatprostitutie in de praktijk vaak voor. Een voorbeeld hiervan was de Torhoutse Marie Therese Hostijn. Zij werd aangehouden toen ze op straat liep met twee dronken matrozen. Ze verklaarde hen ontmoet te hebben op weg naar herberg 'de Hovrard' in het Bezemstraatje waar ze heen ging om bij het lijk van bakker van Severen te waken zodat de moeder van de overleden bakker haar herberg kon openhouden. Herberg 'de Hovrard' had echter de reputatie een oneerlijk huis te zijn en de kans dat Marie Therese erheen ging om bij een lijk te waken is zeer klein. Ze bekende zelf dat ze graag met de matrozen op stap ging als ze in het land waren en dat ze bovendien al meerdere keren in deze herberg geweest was. Vermoedelijk waren de twee matrozen dan ook haar eerste klanten van die dag en nam ze hen mee naar 'de Hovrard' om zich ginds aan hen te prostitueren.¹⁸ Ook Joanne Samson kan tot de prostitutees gerekend worden die beide soorten prostitutie combineerden. Zij ging onder andere op stap met de eerdergenoemde Nelle Ladders om herbergen te bezoeken en prostitueerde zich op straat en bij haar thuis. Dat ze door deze verschillende soorten van prostitutie niet geliefd was in de buurt mag blijken uit de bijnaam 'teve' die ze kreeg toen ze over het muurtje klom op het erf van weduwe Van Doorne uit vrees betrapt te worden.¹⁹

We kunnen stellen dat straatprostitutees ondanks hun minderwaardige status minder frequent vervolgd werden dan bordeelprostitutees. Toch dient hierbij onmiddellijk opgemerkt te worden dat straatprostitutie veelal in combinatie bestond met bordeelprostitutie. Bordeelprostitutie op zich werd dan weer gekenmerkt door een brede waaier aan mogelijkheden. Voornamelijk het

17 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 650, cahier 2, f. 12-14.

18 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 1, f. 12-14.

19 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 649, cahier 9, f. 29-31.

onderscheid tussen vrouwen die inwoonden in een bordeel en diegene die hun klanten zochten in verschillende bordelen en herbergen, is hierbij belangrijk. Het blijft zeer moeilijk expliciete categorieën van prostitutie te onderscheiden. De grote kenmerken kan men wel er uithalen, maar voor de details blijft het aangeraden zaak per zaak te bekijken. Tenslotte diende een prostituee nu eenmaal veelal aan te nemen wat haar aangeboden werd.

LOCATIE

Een essentieel kenmerk van beide soorten prostitutie was de locatie. In deze paragraaf gaan we na hoeveel bordelen er toentertijd gekend waren en waar ze gelegen waren. In mindere mate wordt ook gekeken waar de prostituees tippelden. Voor de informatie omtrent alles wat met de locatie van de prostitutie te maken heeft, zijn we afhankelijk van de onrechtstreekse gegevens die we terugvinden in de bewaarde procesdossiers.

Guy Dupont en Bernard Schotte onderzochten reeds eerder de locatie van bordelen. Dupont merkte zo op dat er in het Bourgondische Brugge enkele hete buurten waren. Van het einde van de 14^e eeuw tot het midden van de 15^e eeuw was het noordelijke deel van de stad gekend als prostitutiebuurt. De helft van de bordelen bevond zich hier. Vanaf het midden van de 15^e eeuw werd het noordelijke deel van de stad minder belangrijk en verschoof het zwaartepunt van de prostitutie zich naar het zuidwesten van de stad.²⁰ Schotte vond voor de periode 1724-1774 dat het grootste deel van de bordelen in het stadscentrum en in het gebied ten noorden ervan gesitueerd was. Hij wees hierbij de wijken van St.-Gillis en St.-Niklaas aan.²¹ We zullen nu deze al gekende gegevens uitbreiden met het uitzicht van de prostitutiewijken in Brugge op het einde van de 18^e eeuw. In een eerste stap hiertoe hebben we alle

20 G. DUPONT, *Maagdenverleidsters, hoeren en speculanten: prostitutie in Brugge tijdens de Bourgondische periode (1385-1515)*, Brugge, 1996 (Vlaamse Historische Studies, 10), p. 141-143.

21 B. SCHOTTE, *Bestrijding van "quat gedragh" te Brugge in de 18^e eeuw (1724-1774)*, Universiteit Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1982 (promotor: W. Brulez), p. 182.

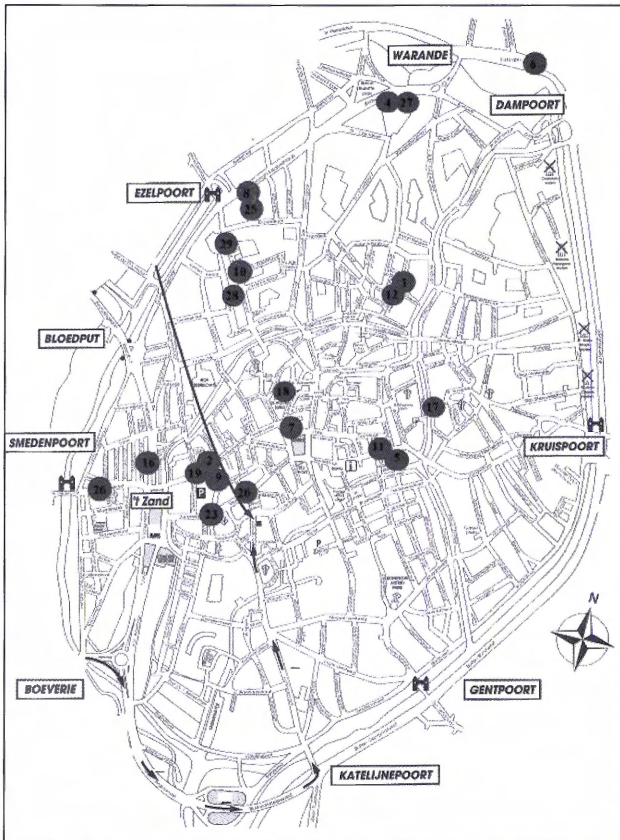
gekende bordelen uit de periode 1780-1784 verwerkt in een tabel, en hierbij telkens vermeld wat het adres van het bordeel was en wie de organisator ervan was.

	Naam bordeel	Adres	Organisator
1	Den wildeman	Op St.-Gillis	Xaveria De Stabel en Pieter Benoit
2	De (kleinen) Roobaert	Giststraatje, nabij het beenhuis	
3	Huis de Paye	Snakersstraat	François Saelens
4	De militaire kantine	24 Huizen op de Com	
5	St.-Obert	Tweede Meesch	
6	/	Fort de Lapins	Isabelle Bruneel
7	Klein Brabant	Naast de Posthoorne op de Eiermarkt	
8	De Hovrard	Bezemstraatje	
9	/	Naast de Roobaert	Jan Sonnet
10	De Neptunus	Ezelstraat	Philippe Herswynckel en Therese Van Caelens
11	/	Eerste Meesch	François Hamers en Marie Blomme
12	Het huis van Carel De Klerck/ Het huis van blinde Carel	Op St.-Gillis, hiervoor Korten Winkel	Carel De Klerck en Joanne Malfeyt
13	De Trompet		
14	De appelzak		Weduwe Van Outryve
15	London		Madame Raye
16	Het Zevensterreke	Zevensterrestraat	
17	Het huis van Jan Carlier	Op de hoek van het plein van St.- Anna	Jan Carlier en zijn vrouw
18	Het huis van Jacobus Malfeyt	Nabij het boterhuis in de Naaldestraat op de Meulenmeesch achter St.- Anna	Jacobus Malfeyt en Marie De Klerck

	Naam bordeel	Adres	Organisator
19	Het huis van Guillaume De Vos	Giststraatje	Guillaume De Vos
20	De Kemel	Op de hoek van het Kemelstraatje	Lieven De Dosschere en zijn vrouw
21	Het huis van Therese Van Loo	Collettestraatje	Therese Van Loo
22	De Groene Jaegher		
23	Het Oranje Boomken	Aan het St.- Salvatorskerkhof	
24	De Schoewinckel		Joseph La Place
25	De Blauwe Dragonder	Bezemstraatje	
26	Het huis van Adriaen Verleye	Bij de Smedenpoort	Adriaen Verleye
27	De Cantine/ Het huis van Tambour Major	24 Huizen	Tambour Major
28	Het huis van Amandus Waldry	Raamstraat	Amandus Livinus Waldry en Marie Clare De Clerq
29	De Keyzer	Nabij de Ezelpoort	

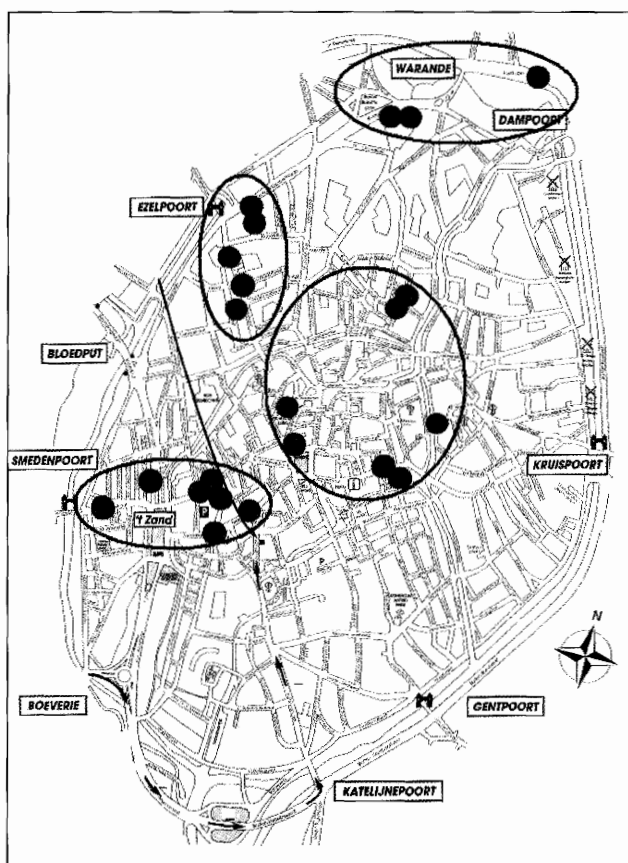
Tabel 2: Lijst van gekende bordelen, hun locatie en eigenaars van de stad Brugge in de periode 1780-1784

In een volgende stap wordt de locatie van de bordelen uitgetekend op een kaart. Hierbij werd gekozen voor een hedendaagse kaart daar de herkenbaarheid hierdoor ten goede komt.

Kaart 1: De locatie van de gekende bordelen uit de periode 1780-1784 te Brugge
Bron van de kaart: Eurocript, 2000
© Liesbeth Cackebeke

Op bovenstaande kaart konden twee bordelen niet exact gelokaliseerd worden, namelijk 'Huis de Paye' in de Snakerstraat en 'Het huis van Therese Van Loo' in het Colettestraatje. Beide straten zijn vermoedelijk doorheen de tijd verdwenen of veranderd van naam. De 22 andere bordelen konden we wel lokaliseren. Zo ontstonden er op de kaart vier grote zones waar de prostitutie zich hoofdzakelijk bevond. Uitgetekend op kaart geeft dit volgend resultaat.

Kaart 2: Prostitutiezones in de stad Brugge in de periode 1780-1784
 Bron van de kaart: Eurocript, 2000
 © Liesbeth Cackebeke

De vier grote prostitutiezones bevonden zich in de periode 1780-1784 allen in het noordelijke en westelijke deel van de stad Brugge. Een eerste groot prostitutiegebied was gelegen aan het huidige Zand. Hierbij kende voornamelijk *'het Giststraatje'* een groot aantal bordelen. *'De (kleinen) Roobaert'* en *'Het huis van Guillaume De Vos'* waren twee van de drie bordelen in deze straat. Een tweede groot prostitutiegebied bevond zich in de buurt van de Ezelpoort en de Ezelstraat. Vermoed kan worden dat hier hoofdzakelijk grote bordelen lagen die veel klanten aantrokken. *'De Neptunus'* en *'de Hovrard'* werden zo talrijke keren vermeld in de procesdossiers. Veel prostituees bleken hier vaak te vertoeven of er minstens al één keer geweest te zijn. Een derde groot gebied bevond zich in het uiterste noorden van de stad aan het Fort Lapin. Dat daar enkele bordelen gelegen waren, hoeft niet te verwonderen daar we weten dat soldaten en matrozen een groot deel van het cliënteel van de prostituees uitmaakten. Een deel van de soldatenbuurt was in dit gebied gelegen, en heel wat schepen meerden aan de nabijgelegen Dampoort aan. Veel vrouwen werden dan ook gearresteerd in de nabijheid van deze buurt, in de bordelen of terwijl ze tippelden in de straten rondom de kazerne of nabij de reien. Marie Therese Hostijn werd zo gearresteerd toen ze met twee matrozen op *'de Com'* liep en met hen op weg was naar een bordeel om er zich ginds aan hen te prostitueren.²² Een vierde en laatste groot prostitutiegebied was gelegen in het centrum van de stad. Dit gebied kan nog verder opgesplitst worden in een noordelijk gebied en een zuidelijk gebied. Het noordelijke gebied is gelegen rond de St.-Gilliskerk. Meerdere bordelen bevonden zich in de omliggende straatjes en er werd bovendien heel wat getippeld in deze buurt. Op *'het Goutkant Reyken'* (de huidige Gouden Handrei) en *'de Langerei'* werden meerdere prostituees gearresteerd. De bordeelhoudster Xaveria De Stabel werd ervan verdacht dat als de soldaten en matrozen zelf geen vrouwen meebrachten, zij er ging halen op *'het Goutkant Reyken'*.²³ Het zuidelijke deel bevond zich nabij de Eiermarkt en de Burg. Men kan

22 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 1, f. 12-14.

23 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 649, cahier 8, f. 20-22.

vermoeden dat zich hier enkele luxueuzere bordelen bevonden. 'Het huis van Jacobus Malfeyt' stond zo erom gekend een bordeel te zijn in een luxueus herenhuis. Het was een groot, wit huis met een reeks trappen naar de ingang van het gebouw. Een groot aantal kamers werd verhuurd aan prostituees. Bovendien was de eigenares, Marie De Klerck, steeds uitgedost met de mooiste kledij.²⁴

Als we deze informatie nu terugkoppelen naar de onderzoeksresultaten van Dupont en Schotte, dan kunnen we vaststellen dat op het einde van de 18^e eeuw de prostitutie meer verspreid geraakt was over het westelijke en noordelijke deel van de stad. Dupont zag grote concentraties in het noorden en het zuidwesten van de stad, Schotte in het centrum van de stad. Op het einde van de 18^e eeuw bleken zowel het noorden, het zuidwesten als het centrum van de stad gekenmerkt te worden door een grote concentratie aan bordelen en/of tippelplaatsen. Een nieuw prostitutiegebied was bovendien gelegen aan de Ezelpoort. Een reden van deze verspreiding is moeilijk te geven. Vermoed kan worden dat bordeelhoud(st)ers die gedwongen werden te verhuizen zich verplaatsten naar gebieden waar reeds andere bordelen aanwezig waren. Aangezien de prostitutiesector zeer mobiel was en snel inspeelde op veranderende situaties konden zo vlot nieuwe prostitutiebuurten ontstaan en oude verdwijnen.

NETWERKEN

Bij de analyse van de procesdossiers valt op dat er in Brugge zelf en tussen Brugge en andere steden netwerken bestonden met betrekking tot prostitutie. In deze alinea worden deze netwerken op een kwalitatieve manier benaderd.

Vooreerst zullen we de goed aanwijsbare netwerken tussen Brugge en andere steden toelichten. Een eerste netwerk was de trafiek van prostituees tussen bordelen in Brugge, Brussel en Gent. Een sleutel-

²⁴ RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 2, f. 28-30 (Jacobus Malfeyt); cahier 3, f. 10-12 (Marie De Klerck).

figuur hierin was de pooier Pieter De Bruyne.²⁵ Hij had de opdracht gegeven aan de Gentse echtgenote van kleermaker Oudenaarde een meisje voor hem te halen in Brussel. Dit meisje was Marie Joseph Cos.²⁶ Zij was met deze Gentse vrouw meegegaan onder het voorwendsel dat een heer in Brugge een meisje zoals haar zocht. Daarop kwam ze in een bordeel in Gent terecht waar ze twee dagen en twee nachten verbleef. Daarna reisde ze met de Gentse vrouw door naar Brugge. Eenmaal daar aangekomen werd ze ondergebracht in het bordeel van Jacobus Malfeyt en Marie De Klerck.²⁷ Pieter De Bruyne heeft daar vervolgens haar onderhoud betaald en kwam haar 'gebruiken' wanneer hij er de nood toe had. Bordeelhoudster Marie De Klerck bevestigde in haar ondervraging dat ze met Pieter De Bruyne een huurovereenkomst had gemaakt over de kamer waar Marie Joseph Cos logeerde. Pieter De Bruyne zou voor haar zeven stuivers per dag betalen en bovendien haar onderhoud apart betalen. Bovendien deelde Marie De Klerck ook mee dat Therese Coopman²⁸ naar Brugge gekomen was om enkele onderlinge zaken met Marie Joseph Cos te regelen. Zij was eveneens via de Gentse echtgenote van kleermaker Oudenaarde in het bordeel van Jacobus Malfeyt en Marie De Klerck beland. Therese Coopman bekende op haar beurt inderdaad van Gent gekomen te zijn. Daar had ze steeds gewoond en gewerkt in het huis van kleermaker Oudenaarde nabij de Sloterbrug. Ze bevestigde dat dit een bordeel was en dat ze er zich prostitueerde. Naar Brugge was ze eveneens gekomen om er zich te prostitueren en om een ruzie met Marie Joseph Cos te beslechten. Een andere prostituee die verbonden was aan het bordeel van Jacobus Malfeyt en Marie De Klerck was de Gentse Therese Trensaert²⁹. Marie De Klerck vertelde dat ze haar leren kennen had in het provinciaal correctiehuis. Beide vrouwen hadden namelijk al eens een tijdje in de ge-

25 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 6, f. 27-30.

26 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 3, f. 8-9.

27 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 3, f. 10-12 (Marie De Klerck); cahier 9, f. 13-16 (Jacobus Malfeyt).

28 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 3, f. 6-7.

29 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 651, cahier 1, f. 1-2.

vangenis doorgebracht omwille van prostitutieactiviteiten. Therese Trensaert had zich zo al eerder geprostitueerd en Marie De Klerck had zo al eerder bordeel gehouden. Tijdens haar ondervraging verklaarde Therese Trensaert zwanger te zijn van een matroos. Deze zou haar komen opzoeken in Brugge en met haar trouwen. Dat dit een excuus was om haar prostitutieactiviteiten te verbergen, moge echter voor zich spreken. Uit al deze procesdossiers blijkt dus dat er wel degelijk een prostitutienetwerk bestond tussen Brugge, Gent en Brussel. In dit specifieke geval werden meisjes uitgewisseld tussen enkele bordelen in deze drie steden. Hierbij gold bovendien een systeem van vraag en aanbod. Op vraag van Pieter De Bruyne werd namelijk een meisje uit Brussel naar Brugge overgebracht. Wat hierbij voorts nog dient vermeld te worden is dat al deze betrokken personen samen aangehouden werden tijdens een *'razzia'* in het bordeel van Jacobus Malfeyt en Marie De Klerck. Hierna kreeg Marie De Klerck een gevangenisstraf van vier jaar in het provinciaal correctiehuis van Gent en Jacobus Malfeyt een gevangenisstraf van drie jaar in het mannen-tuchthuis van Brugge. Pooier Pieter De Bruyne werd voor zes jaar opgesloten in het correctiehuis van Froidmont en de prostituees Marie Joseph Cos, Therese Coopman en Therese Trensaert werden tenslotte alle drie vrijgelaten met het verbod de stad Brugge nog binnen te komen. Hierbij is aldus duidelijk dat de organisatoren van de prostitutie zwaarder gestraft werden dan de prostituees in kwestie.

Een tweede netwerk waarover we geïnformeerd zijn via de procesdossiers is het netwerk tussen Brugge en Oostende. Opnieuw is hierbij sprake van vrouwen die zich prostitueerden in beide steden. Weliswaar dient hierbij opgemerkt te worden dat we geen concrete informatie terugvinden over georganiseerde trafiek tussen beide steden. Vermoed kan worden dat deze echter wel bestond. Genoveva Vercruysse was zo een prostituee die actief was in Oostende en Brugge. Twee maanden voor haar arrestatie hield ze zich op in Oostende waar ze zich prostitueerde aan iedereen die dat wou. Ze verbleef er bij ene Anna die vroeger een herberg had in Brugge. Na daar enige tijd gewoond te hebben, is ze gaan dienen in een herberg zonder naam aan de kaai die opengehouden werd door een schipper. Nog enige tijd later is ze opnieuw naar Brugge gekomen waar ze gearresteerd werd omdat ze met een soldaat betrapt werd in het sol-

datenkwartier.³⁰ In dit specifieke geval kunnen we vermoeden dat Genoveva Vercruysse zich op eigen houtje prostitueerde. Wel kende ze mensen in de prostitutiewereld waarbij ze steeds terecht kon. De kans is namelijk groot dat de vermelde Anna een bordeelhoudster was die uit Brugge verbannen was. Ook het proces van de Gentse Marie Verbaere suggereert het bestaan van een prostitutienetwerk tussen Brugge en Oostende. Zij woonde de eerste jaren van haar leven in Gent. Daar verbleef ze bij verschillende personen en werd ze zwanger van een jongeman die met haar wou huwen. Hij liet haar uiteindelijk zitten waarop ze naar Brugge kwam. Het kind liet ze achter bij haar broer. In Brugge werd ze uiteindelijk gearresteerd omwille van haar prostitutieactiviteiten. Haar moeder had haar zo gevonden in een bordeel in Oostende. Ze bleek er al enige tijd te logeren. Bovendien verbleef ze ook tijdens haar verblijf in Brugge in verdachte huizen wat de aanleiding gaf tot haar arrestatie. Het kind dat ze in Gent gekregen had, bleek onwettig te zijn en verwekt te zijn uit haar prostitutieactiviteiten.³¹ Marie Verbaere was dus eveneens actief in Brugge en Oostende, maar ook in Gent bleek ze zich al eerder geprostitueerd te hebben. Mogelijks vond er aldus op grote schaal circulatie van meisjes plaats waarbij de meisjes steeds naar andere steden trokken op zoek naar nieuwe klanten. Vermoed kan worden dat de bordeelhoud(st)ers hier eveneens een rol in speelden door de meisjes te zeggen waar ze heen konden gaan in de andere steden. Enkele prostituees vermeldden namelijk in hun ondervraging dat een of ander bordeel hun aangewezen werd door 'een' man.

Naast de reeds vermelde steden waarbij er zeker één of andere vorm van prostitutienetwerk terug te vinden was, waren er ook enkele steden waar één enkele prostituee zich reeds geprostitueerd had. Regina Constance Nollet werkte eerder in Sluis, Oostende, Kortrijk, Ieper en Brugge.³² Genoveva De Vinck bleek zich dan weer eerder

30 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 651, cahier 7, f. 9-13.

31 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 651, cahier 5, f. 23-27.

32 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 650, cahier 10, f. 10-12.

in Cadzand geprostitueerd te hebben.³³ Nog andere prostituees gingen nog verder. Anne Marie Gerard prostitueerde zich in Luik, Amsterdam en Den Haag, Rosalie Le Clercq in Oostende, Chimay en Londen.³⁴ Er waren aldus toentertijd naast de georganiseerde netwerken ook prostituees die zelf van stad tot stad trokken op zoek naar werk. Vaak vertrokken ze uit de ene stad als ze er buitengezet werden of hun klantenbestand niet meer groot genoeg was om te overleven. Vraag en aanbod speelden hierbij eveneens een rol. De eerdergenoemde Marie Joseph Cos ging zo mee naar Brugge omdat er ginds vraag was naar een meisje zoals haar.³⁵ Lotte van de Pol schreef hierover dat een snelle wisseling van vrouwen karakteristiek voor het prostitutiebedrijf was. Nieuwe meisjes waren namelijk het meest gewild bij de klanten. Ook stelde ze dat prostituees in de eerste helft van de 18e eeuw gemiddeld drie à vier maanden in eenzelfde bordeel verbleven. Hierna verhuisden ze, al dan niet op eigen initiatief, naar een ander bordeel.³⁶ Over tijdsaanduidingen in Brugge is voor de hier onderzochte periode geen informatie teruggevonden.

In de stad Brugge zelf bestonden er eveneens prostitutienetwerken. Deze werden gekenmerkt door prostituees die zelf van het ene bordeel naar het andere trokken op zoek naar klanten. Hierbij gold eveneens het spel van vraag en aanbod. Toen Anna Van Royen gearresteerd werd, bevond ze zich in herberg 'De Roobaert' in het Giststraatje waar men zowel kon drinken als overnachten. Ze werd er op heterdaad betrapt toen ze met een klant bezig was op een kamertje. De deur was zorgvuldig gesloten. Indien ze geen klanten vond in dit bordeel bezocht ze andere bordelen in de stad zoals herberg 'De Neptunus' in de Ezelstraat en 'St.-Obert' in de Tweede Meesch. Ze trok van het ene bordeel naar het andere op zoek naar klanten, maar nam er ook mee naar haar eigen verblijfplaats. Dit was een gewoon huis waar ze net als enkele andere ondeugende vrouwen

33 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 10, f. 24-25.

34 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 651, cahier 5, f. 23-27 (Anne Marie Gerard); nr. 653, cahier 1, f. 9-11 (Rosalie Le Clercq).

35 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 3, f. 8-9.

36 L. VAN DE POL, *Het Amsterdams hoerdom*, p. 269.

een kamer huurde. Ze bekende overigens dat ze vaak met andere prostituees van bordeel naar bordeel trok.³⁷ Binnen deze netwerken leerden prostituees elkaar nieuwe bordelen kennen. Het zich verplaatsen van het ene bordeel naar het andere was karakteristiek voor de prostitutiesector. Opnieuw wijst dit er op dat een snelle wisseling van vrouwen, zoals van de Pol dit stelde, van cruciaal belang was in de toenmalige prostitutiewereld. Een prostituee die eveneens van bordeel naar bordeel trok in Brugge was de Ieperse Regina Constance Nollet. Zij werd gearresteerd toen ze zich in herberg 'Klein Brabant' bevond op de Eiermarkt. Daar prostitueerde ze zich aan iedereen die dat wou. Eveneens stond ze erom gekend vaak herberg 'De Blauwe Dragonder' te bezoeken in het Bezemstraatje. Ook daar prostitueerde ze zich. Ze was bovendien nog niet zo lang naar Brugge gekomen. Hiervoor woonde ze in Oostende, Kortrijk, Ieper en Sluis.³⁸ Vermoed kan worden dat ze aldus rondtrok van stad naar stad op zoek naar bordelen waar ze zich kon prostitueren. In de stad zelf bezocht ze dan meerdere bordelen op eigen houtje. Dit wijst er op dat prostituees een zeer mobiele groep waren die bovendien ook op zichzelf, los van enige vorm van georganiseerd netwerk, konden rondtrekken op zoek naar klanten. Wel dient hierbij opgemerkt te worden dat de prostituees waarschijnlijk het bestaan van bepaalde bordelen kenden doordat de bordeelhoud(st)ers in de ene stad hen bordelen aanwezen in de andere stad. Opnieuw kan hier gewezen worden op 'een' man die verantwoordelijk was dat een prostituee zich in deze of gene bordeel bevond toen ze gearresteerd werd.

KENMERKEN VAN DE PROSTITUEES

De meeste onderzoekers naar prostitutie integreerden persoonskenmerken van prostituees in hun onderzoek. Dit geldt zowel voor de vroegmoderne tijd als voor andere perioden. Lotte van de Pol, Erica-Marie Benabou, Colin Jones, Tony Henderson en Fernando López onderzochten het voor vroegmoderne steden

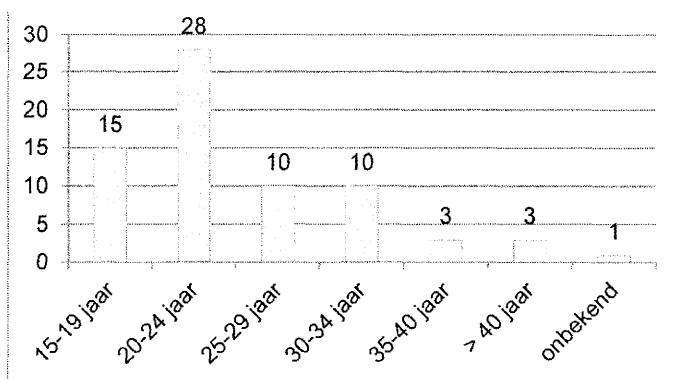
37 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 651, cahier 1, f. 19-22.

38 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 650, cahier 10, f. 10-12.

zoals Amsterdam, Parijs, Montpellier, Londen en Cordoba. Alain Corbin en An Huitzing gingen het na voor het 19^e en 20^e-eeuwse Frankrijk en Nederland, en Ruth Mazo Karras deed er uitgebreid onderzoek naar voor het middeleeuwse Engeland. Fernand Vanhemelryck onderzocht het tenslotte voor de stad Brussel op het einde van het ancien regime en Bernard Schotte bestudeerde de stad Brugge in de periode 1724-1774 en kan dus als voorganger van deze studie gelden.³⁹

LEEFTIJD

Leeftijd is een eerste persoonskenmerk. Volgende grafiek resumeert de gegevens voor Brugge in de periode 1780-1784.

Grafiek 3: Leeftijd van de prostituees die aangeklaagd werden voor de schepenbank in de stad Brugge in de periode 1780-1784

39 L. VAN DE POL, *Het Amsterdams hoerdom*, p. 102; E.M. BENABOU, *La prostitution et la police des moeurs*, p.267; C.JONES, 'Prostitution and the ruling class in eighteenth-century Montpellier', in: *History workshop*, 6 (1978), p.7-28; T. HENDERSON, *Disorderly women in eighteenth-century London. Prostitution and control in the Metropolis, 1730-1830*, Londen, 1999, p.25; F. LOPEZ, 'La prostitución cordobesa durante la segunda mitad del siglo XIX', in: R. CARRASCO, *La prostitution en Espagne de l'époque des rois catholiques à la Ile République*, Parijs, 1994, p.294; A. CORBIN, *Les filles de noce. Misère sexuelle et prostitution aux 19e et 20e siècles*, Parijs, 1978, p. 246-247; A. HUITZING, *Betaalde liefde. Prostituees in Nederland, 1850-1900*, Bergen, 1983; R.M. KARRAS, *Common women: prostitution and sexuality in medieval England*, Oxford en New York, 1996, p. 81; F. VANHEMELRYCK, *De criminaliteit in de ammanie van Brussel van de late middeleeuwen tot het einde van het ancien regime (1404-1789)*. Universiteit Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1968; B. SCHOTTE, *Bestrijding van "quat gedragh"*.

Het grootste deel van de prostituees bevindt zich in de categorieën van de 15-19jarigen en van de 20-24jarigen. Samen zijn ze goed voor 43 van de 70 prostituees, wat een percentage van 61,4% betekent. Als we daar de categorieën van de 25-29jarigen en de 30-34jarigen bijtellen bekomen we een totaalpercentage van 90%. Hieruit blijkt dat prostitutie een zeer leeftijdsgebonden fenomeen was. Een prostituee ouder dan 34 jaar kan als een rariteit beschouwd worden. Zo'n oudere prostituee was Isabelle Goemare. Zij was 50 jaar oud, hield een bordeel en was gekend in de omgeving om zich te prostitueren aan geestelijken en gehuwde mannen.⁴⁰ Ook de 33jarige Anne Marie Gerard stond erom gekend dat ze zich prostitueerde aan clerici en aan iedereen die dat wou.⁴¹ Bovendien was de reputatie van beide vrouwen zeer slecht. Isabelle Goemare vertelde zelf dat ze zich moest prostitueren omdat ze anders geen geld had om te drinken en Anne Marie Gerard had zich reeds geprostitueerd in onder andere Brussel, Den Haag, Amsterdam, Holland en Luik. Dat bij beide vrouwen specifiek vermeld werd dat ze zich prostitueerden aan geestelijken wijst erop dat er binnen de prostitutiewereld ook gradaties waren op het vlak van wat kon en wat niet. Seks met religieuzen en getrouwde mannen was hierbij het laagste van het laagste. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat het hoofdzakelijk oudere vrouwen waren die zich bezondigden aan deze prostitutie. Zij lagen namelijk niet zo goed meer in de markt. Jonge meisjes waren meer gewild. Een vaststelling die eveneens gekoppeld kan worden aan het fenomeen van de jonge leeftijd is dat prostitutie verbonden was met een bepaalde levensfase. Op het einde van de 18^e eeuw was het zo de normale gang van zaken dat een meisje tussen haar zestien en twintig jaar het huis uitging en op zoek ging naar een dienst. Dit had alles te maken met het huwelijkspatroon dat toentertijd heerste. Het zogenaamde West-Europese huwelijkspatroon werd gekenmerkt door een late huwelijksleeftijd: jonge mensen huwden pas als ze voldoende hadden gespaard om een eigen huishouden op

40 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 651, cahier 8, f. 22-24.

41 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 649, cahier 1, f. 1-9.

te zetten. In dienst gaan was hierbij een noodzakelijke stap om te kunnen sparen.⁴² Bij het niet vinden of het niet kunnen houden van een dienst was de kans groot dat het meisje in de armoede terecht kwam en van daaruit was de stap naar prostitutie snel gezet. Een voorbeeld daarvan was Marie Duran, die bij meerdere personen in dienst was geweest. Haar eerste dienst was bij advocaat De Genellis geweest waar ze vier weken diende. Daarna heeft ze twee maanden gediend bij mevrouw Picq die een kasteel bezat. Vervolgens diende ze ook nog bij Pinet die oesters verkocht op de markt, bij weduwe Van Lede en bij een 'schadebeletter'. Geen enkele dienst kon ze houden omwille van haar gedrag. Uiteindelijk is ze in de prostitutie beland omdat ze geen ouders had waarop ze kon terugvallen.⁴³ Toch dient hierbij opgemerkt te worden dat er zeker ook een heel aantal meisjes en vrouwen zelf kozen om in de prostitutie te gaan. Rosalie Le Clercq verklaarde tijdens haar ondervraging dat ze bij verschillende mannen gewoond had en met verschillende mannen geslapen had. Ze deelde bovendien mee dat ze graag vrijelijk leefde en dat zich prostitueren hier bij hoorde. Zij verkoos aldus zelf in de prostitutie te gaan, ook al om de reden dat ze het in feite financieel gezien niet nodig had. Haar ouders waren van goede komaf en haar vader was zelfs 36 jaar lang burgemeester van Chimay geweest.⁴⁴

De vaststelling dat prostituees zowel behoorden tot eenzelfde leeftijdscategorie als in eenzelfde levensfase zaten, komt overeen met de resultaten voor de reeds andere onderzochte steden. Van de Pol stelde zo vast dat in Amsterdam in de tweede helft van de 17^e eeuw de gemiddelde leeftijd van de gearresteerde prostituee 23 jaar was en in de eerste helft van de 18^e eeuw steeg naar 25 jaar.⁴⁵ Benabou nam eveneens een gemiddelde leeftijd van 25 jaar voor

42 I. DEVOS, 'Marriage and economic conditions in Belgium since 1700', in: I. DEVOS & L. KENNEDY (red.), *Marriage and rural economy. Western Europe since 1400*. Turnhout, 1999, p. 101.

43 RAB, Fonds Brugge, Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 649, cahier 7, f. 13-18.

44 RAB, Fonds Brugge, Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 653, cahier 1, f. 9-11.

45 L.VAN DE POL, *Het Amsterdams hoerdom*, p. 102.

de Parijse prostituee aan en constateerde hierbij dat drie vierde van de prostituees zich in de categorie van de 18 tot 30jarigen bevonden.⁴⁶ Ook Jones sloot met zijn onderzoek naar prostitutie in de Franse stad Montpellier hierbij aan: het gros van de prostituees bevond zich in de leeftijdscategorie van de 15-24jarigen.⁴⁷ Henderson vond dan weer voor Londen dat de gemiddelde leeftijd van de prostituees 25,4 jaar was.⁴⁸ López sluit dit rijtje af en stelde ook voor de Spaanse stad Cordoba vast dat de gemiddelde leeftijd van het grootste deel van de prostituees in de tweede helft van de 18^e eeuw tussen de 20 en 24 jaar lag.⁴⁹ Ook voor andere eeuwen werd grosso modo de leeftijd tussen 18 en 25 jaar naar voor geschoven.⁵⁰ Vanhemelryck vond voor Brussel dan weer een gemiddelde leeftijd van 20-24 jaar⁵¹ en in het onderzoek van Schotte voor de stad Brugge in de periode 1724-1774 tenslotte, werd de gemiddelde leeftijd van de geviseerde prostituees op 23 jaar vastgelegd.⁵² Het kan aldus gesteld worden dat de gemiddelde leeftijd van de Brugse prostituees in de periode 1780-1784 aansloot bij de algemene tendens in West-Europa. Ook sloten de Brugse prostituees uit de periode 1780-1784 qua gemiddelde leeftijd aan bij de Brugse prostituees uit de eerste helft van de 18^e eeuw.

HERKOMST

De herkomst of de geboorteplaats van prostituees is een tweede karakteristiek die al voor enkele steden in het achttiende-eeuwse Europa onderzocht werd. De belangrijkste onderzoeksresultaten werden hierbij bereikt door Lotte van de Pol voor Amsterdam, Tony Henderson voor Londen en Tessa Storey en Erica-Marie Benabou, voor respectievelijk Rome en Parijs. Opnieuw deed ook

46 E.M. BENABOU, *La prostitution et la police des moeurs*, p. 267.

47 C. JONES, 'Prostitution and the ruling class', p. 16.

48 T. HENDERSON, *Disorderly women*, p. 25.

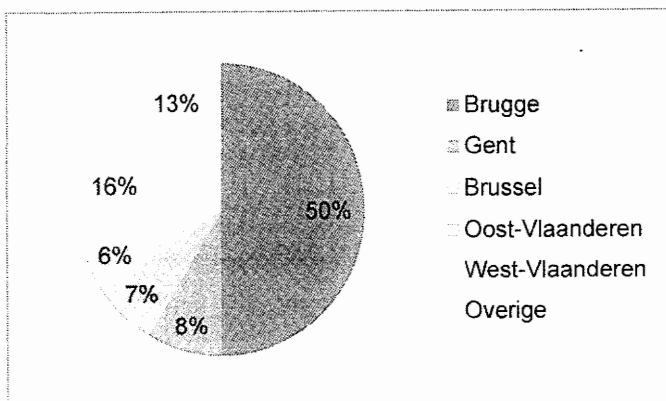
49 F. LOPEZ, 'La prostitución cordobesa', p. 294.

50 Voor Frankrijk in de 19^e en 20^e eeuw: A. CORBIN, *Les filles de noce*, p. 246-247. Voor Nederland in de periode 1850-1900: A. HUITZING, *Betaalde liefde*, p. 61-62. Voor Engeland in de middeleeuwen: R.M. KARRAS, *Common women*, p. 81. Karras gaf echter geen concrete cijfergegevens, maar stelde dat prostitutie veelal een fase was voor jonge meisjes eer ze huwden.

51 F. VANHEMELRYCK, *De criminaliteit in de ammanie van Brussel*, p. 175.

52 B. SCHOTTE, *Bestrijding van "quat gedragh"*, p. 217.

Bernard Schotte een onderzoek naar de herkomst van de Brugse prostituees in de periode 1724-1774. Als we de herkomst van de Brugse prostituees die aangeklaagd werden in de periode 1780-1784 bestuderen, bekomen we de volgende grafiek.

Grafiek 4: Herkomst van de prostituees die aangeklaagd werden voor de schepenbank in de stad Brugge in de periode 1780-1784

Op de grafiek van de herkomst van de prostituees is duidelijk te merken dat de helft van de prostituees uit de stad Brugge zelf kwamen. Een groot deel van de niet-Brugse prostituees kwam uit West-Vlaanderen en meer bepaald van het nabijgelegen platteland (Oudenburg, Torhout, ...). Zij waren veelal naar de stad gekomen om daar een dienst te zoeken, maar waren om verschillende redenen in de prostitutie gesukkeld. Zo was de Ieperse Regina Constance Nollet een week voor haar arrestatie naar Brugge gekomen en had daarvoor op verschillende plaatsen gewoond, onder meer met haar man op de Vismarkt in Oostende, maar ook in Kortrijk en Sluis. Ze was samen met haar man opnieuw naar Brugge gekomen om hier een dienst te zoeken. Haar echtgenoot had echter de stad reeds verlaten en zo diende ze voor haar eigen onderhoud in te staan. Overnachten in een bordeel was hierbij de goedkoopste oplossing. Bovendien prostitueerde ze zich om zichzelf te kunnen voeden.⁵³ Voorts is het ook

53 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 650, cahier 10, f. 10-12.

opmerkelijk dat een heel aantal prostituees uit steden zoals Gent en Brussel kwamen. Zij hadden veelal reeds op verschillende plaatsen gewoond voor ze naar Brugge kwamen en zich op evenveel plaatsen schuldig gemaakt aan prostitutie. Vaak waren ze in bepaalde steden niet meer welkom. Marie Santie was zo'n prostituee. Zij was oorspronkelijk van de St.-Michielsparochie in Gent en was drie weken voor haar aanhouding naar Brugge gekomen. Ze had zich reeds in Gent geprostitueerd op verscheidene plaatsen, waaronder in 'de Tinnenpot', een fameux bordeel. Ze verklaarde voorts op weg geweest te zijn naar Brussel en in afwachting ervan overnacht te hebben in het huis van Joanne Malfeyt en Carel De Clerq. Ze zou daar slechts drie à vier mannen gekend hebben en enkel meegedronken hebben als men het haar vroeg.⁵⁴ Het is aldus overduidelijk dat ze een prostituee was en van stad tot stad trok om er zich te prostitueren. Ook de prostituees die onder 'overige' vallen, hadden reeds op verscheidene plaatsen gewoond en waren reeds lang niet meer aan hun proefstuk toe. Catherine Hofsteterin, uit het Duitse Mannheim, werd betrapt in herberg 'de Neptunus' toen ze met twee matrozen aan het drinken was en zich verdacht gedroeg door zich te verstoppen achter een kinderwieg toen de commissarissen de herberg binnenvielen. Ze had schrik gearresteerd te worden. Voor ze in Brugge woonde, had ze in Sluis en in Duitsland gewoond. Op deze plaatsen had ze zich eveneens geprostitueerd.⁵⁵ Ook de Engelse Catherine Macné was een prostituee die reeds op vele plaatsen geweest was en zich op evenveel plaatsen geprostitueerd had. Zo was ze om die reden reeds de steden Gent en Brugge ontzegd geweest en was ze in Brugge reeds zes keer aangehouden geweest omwille van straffen op prostitutie die ze niet nakwam. Voorts had ze zich ook geprostitueerd in Cadzand, Sluis, Aardenburg, enzovoorts.⁵⁶

Een vergelijking met de literatuur die beschikbaar is voor andere vroegmoderne steden leert ons dat ook in de rest van Europa het

54 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 8, f. 19-21.

55 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 650, cahier 5, f. 29-30.

56 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 650, cahier 8, f. 23-27.

merendeel van de prostituees van buiten de stad zelf waren. Zo stelde van de Pol voor Amsterdam vast dat de meeste prostituees niet daar geboren waren, maar voortkwamen uit de rest van Nederland. Slechts een minderheid kwam van het buitenland.⁵⁷ Henderson sloot hierbij aan met zijn onderzoek naar de herkomst van de prostituees in Londen: de proportie van vrouwelijke immigranten in Londen was extreem hoog en zij konden tot drie vierde van het totaal aantal prostituees uitmaken.⁵⁸ Ook Storey stelde voor Rome een gelijkaardig patroon vast, weliswaar aan de hand van een andere werkwijze. Zij analyseerde de voornamen van de prostituees en kon zo hun afkomst achterhalen. Zij stelde voor Rome dat 37% van het totaal aantal prostituees Rome als origine hadden. Van de andere prostituees kwam 56% van uit Italië zelf en 7% van het buitenland.⁵⁹ Benabou constateerde tenslotte eveneens dat in Parijs slechts 26% van de prostituees een Parijse afkomst hadden in 1787. De andere prostituees kwamen van buiten de stad en zelfs van buiten Frankrijk.⁶⁰ In vergelijking met deze steden kwam in Brugge een groot deel van de prostituees uit de stad zelf. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat Brugge als (prostitutie)stad niet zo'n grote aantrekkingskracht had als andere steden. Amsterdam en Parijs waren dan ook metropolen die qua inwonersaantal ver boven Brugge uitstaken en op het vlak van prostitutie internationale faam hadden. Ook was Brugge in vergelijking met andere steden in Vlaanderen, en bij uitbreiding de Zuidelijke Nederlanden, zeer klein. Steden zoals Gent en Brussel staken met kop en schouders wat betreft inwonersaantal en economische aantrekkingskracht boven Brugge uit. Prostitutie was in Brugge aldus kleinschaliger, maar vermoedelijk ook meer lokaal dan in andere steden. Bovendien kende Brugge een relatief hoge vervolgingsgraad van prostituees wat tot op zekere hoogte meisjes van buiten Brugge tegengehouden kan hebben. Schotte vond voor de voorafgaande periode (1724-1774) dat de meerderheid van vreemde afkomst was. Toentertijd was namelijk 59,5% van de

57 L. VAN DE POL, *Het Amsterdams hoerdom*, p. 103.

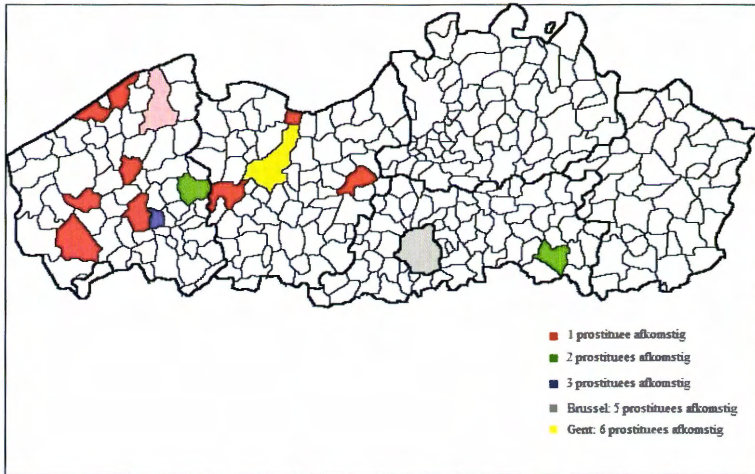
58 T. HENDERSON, *Disorderly women*, p. 18.

59 T. STOREY, *Carnal commerce in counter-reformation Rome*, p. 125.

60 E.-M. BENABOU, *La prostitution et la police des mœurs*, p. 272-273.

prostituees van buiten de stad.⁶¹ Dit is een cijfer dat meer aansluit bij de internationale tendens. Een verklaring waarom toen meer meisjes van buiten de stad aangeklaagd werden ten opzichte van de periode 1780-1784 is moeilijk te geven. De kans is groot dat dit op loutere toevaligheid berust.

Op de hiernavolgende kaart is uitgetekend van welke Vlaamse en Brusselse gebieden de prostituees die voor de schepenbank van Brugge in de periode 1780-1784 verschenen, afkomstig waren.

Kaart 3: Herkomst van de Vlaamse en Brusselse prostituees die aangeklaagd werden voor de schepenbank in de stad Brugge in de periode 1780-1784

Bron van de kaart: NGI Brussel, 2001

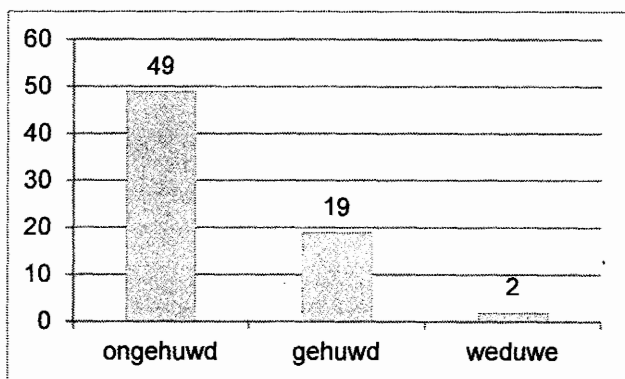
Op de bovenstaande kaart is duidelijk te zien dat hoe verder men verwijderd was van de stad Brugge, hoe minder prostituees hun afkomst ginds hadden. Van het huidige Antwerpen en Limburg werden zo toentertijd geen prostituees aangeklaagd in Brugge, van het huidige Vlaams-Brabant slechts twee. De prostituees uit de steden Gent en Brussel waren wel goed vertegenwoordigd, zij waren respectievelijk met zes en vijf. Dit kan verbonden worden

61 B. SCHOTTE, *Bestrijding van "quat gedragh"*, p. 217.

aan het toentertijd bestaande prostitutienetwerk tussen de steden Brugge, Gent en Brussel. De prostituees die niet van Vlaanderen of Brussel waren, zijn op deze kaart niet opgenomen. Zij kwamen onder andere van Rijsel, Mannheim, Engeland, Namen en Chimay.

BURGERLIJKE STAAT

De burgerlijke staat past als derde gegeven in het rijtje om een profielschets te maken van de prostituees. Opnieuw is dit een gegeven dat in vele onderzoeken naar prostitutie in de 18^e eeuw geïntegreerd werd. Voor de periode 1780-1784 werden de gegevens van de prostituees die toentertijd voor de Brugse schepenbank verschenen verwerkt in de hiernavolgende grafiek.

Grafiek 4: Burgerlijke staat van de prostituees die aangeklaagd werden voor de schepenbank in de stad Brugge in de periode 1780-1784

Op deze grafiek is overduidelijk te zien dat het merendeel van de prostituees toentertijd niet gehuwd was. 70% had geen wettige echtgenoot. Veel prostituees verklaarden echter wel dat de man waarmee ze betraapt werden hun toekomstige echtgenoot was. Bij de meeste was dit wellicht pure bluff, bij andere kon er een kern van waarheid inzitten. Bovendien merkten we al eerder op dat prostitutie tot een bepaalde levensfase van de vrouw behoorde, namelijk deze waarbij het meisje in dienst ging voor ze huwde. Dit wordt bevestigd doordat het merendeel van de prostituees toentertijd ongehuwd was. Zo was er Joanne Coene die in 1782 aangeklaagd werd voor de Brugse schepenbank. Zij was in dienst bij haar ouders en

bekende sinds een jaar buiten het medeweten van haar vader met een soldaat te praten en af te spreken. Ze zocht hem bovendien ook op in het soldatenkwartier en hij zou haar huwen van zodra hij vakantie kreeg in het leger. Ze werd vrijgelaten na haar verhoor.⁶² Een jaar later, in 1783, werd ze echter opnieuw voor de schepenbank gebracht. Ze was nog steeds niet gehuwd met haar soldaat en bovendien was ze gezien geweest in 'de 24 huizen' en in andere kwartieren met soldaten en andere prostituees.⁶³ Haar zogezegde verloofde bleek aldus een afleidingsmanoeuvre te zijn om te verbergen dat ze zich prostitueerde in de soldatenbuurt. Een andere vrouw, Joanne Hollebeke, lag in bed met een man toen ze door de commissarissen gevangen genomen werd. Ze verklaarde dat ze de man, Christiaan Keuckelaere, enkel gediend had met het opzet om met hem te huwen. De man zelf bevestigde inderdaad met Joanne Hollebeke te willen huwen en steeds die intentie gehad te hebben. Beiden werden uiteindelijk de stad uitgezet.⁶⁴ Naast de 70% ongehuwde prostituees waren er 19 van de 70 prostituees gehuwd. Dit is een percentage van 27%, of een kwart van het totale aantal aangehouden prostituees. De gehuwde prostituees kenden in de meeste gevallen een slecht huwelijk waarbij hun man niets bijdroeg aan het huishouden of hen verlaten had. Bovendien konden tot de gehuwde prostituees ook die vrouwen gerekend worden die zowel bordeel hielden als zichzelf prostitueerden. Marie Wijtstraete was gehuwd maar werd aangehouden omwille van haar grote drankexcessen en haar prostitutie. Ze liep meestal stomdronken rond en als ze geen geld had om jenever te kopen, prostitueerde ze zich aan iedereen die dat wou. Van haar man leefde ze al enkele jaren gescheiden, bovendien zat hij al enkele maanden gevangen in het provinciaal correctiehuis van Gent. Ze diende aldus in te staan voor haar eigen onderhoud en voor haar eigen vertier.⁶⁵ Een prostituee

62 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 651, cahier 3, f. 16.

63 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 4, f. 20-21.

64 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 649, cahier 6, f. 19-20 (Joanne Hollebeke); cahier 6, f. 13-14 (Christiaan Keuckelaere).

65 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 650, cahier 8, f. 15-22.

die ook gehuwd was, was Isabelle Goemare. Zij prostitueerde zich niet alleen, maar hield ook meisjes in haar huis voor de mannen te plezieren. Bovendien verklaarde ze ook dat er vaak geestelijken bij haar langskwamen, waarvan het algemeen geweten was dat ze deze bevredigde. Haar man was doof waardoor hij niets kon bijdragen aan het huishouden en zij verantwoordelijk was voor hem. Althans, dat was haar kant van het verhaal. Volgens de burens leefde ze in werkelijkheid al jaren in tweedracht met haar man omwille van haar prostitutie en bordeelhouden.⁶⁶ Naast de ongehuwde en gehuwde prostituees waren er ook prostituees die weduwe waren. Zij gingen meestal in de prostitutie om zichzelf te kunnen onderhouden. Zo was er de Gentse Marie De Veermael die reeds op haar 24 jaar weduwe was. Haar man was drie jaar voor haar gevangenschap omgekomen door verdrinking. Ze had bovendien twee kinderen te onderhouden. In Brugge werd ze aangehouden omdat ze reeds enige tijd verbleef in het bordeel '*het Zevensterreke*'.⁶⁷

De vergelijking met de literatuur leert ons dat ook in andere steden het merendeel van de prostituees ongehuwd was. Storey stelde zo dat de Romeinse prostituees hoofdzakelijk '*women without men*' waren. Zij waren ongehuwd of weduwe geworden doorheen de tijd en waren daardoor extreem gevoelig om in de prostitutie te belanden.⁶⁸ Benabou stelde dit eveneens vast voor de stad Parijs. Zij vond dat 87% van de Parijse prostituees ongehuwd waren ten opzichte van 7% gehuwde prostituees. Tenslotte waren er bij deze prostituees ook nog 5% weduwen en 1% waarvan men de burgerlijke staat niet wist.⁶⁹ Ook van de Pol merkte op dat in Amsterdam vrijwel alle prostituees alleenstaande vrouwen waren. Als ze gehuwd waren, was hun man overleden of afwezig.⁷⁰ Brugge sluit hier in de periode 1780-1784 aldus bij aan. Maar ook de periode die door Schotte onderzocht werd, bevestigt deze tendens. Hij stelde

66 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 650, cahier 7, f. 26-29. Zie ook nr. 651, cahier 8, f. 22-24 & nr. 651, cahier 8, f. 25-30.

67 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 11, f. 27-28.

68 T. STOREY, *Carnal commerce*, p. 130.

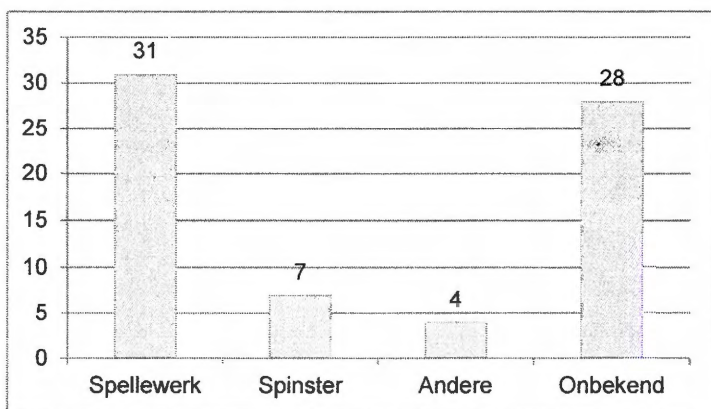
69 E.-M. BENABOU, *La prostitution et la police des mœurs*, p. 270.

70 L. VAN DE POL, *Het Amsterdams hoerdom*, p. 102.

vast dat acht op de tien vrouwen ongehuwd waren en dat diegene die gehuwd waren meestal door hun man verlaten waren.⁷¹

OPLEIDING

De opleiding past als laatste gegeven in het rijtje om een profiel-schets van de prostituees toentertijd te maken. Dit is een gegeven dat in vergelijking met de voorgaande drie aspecten van het profiel minder bestudeerd werd voor andere vroegmoderne steden. Dit kan toegeschreven worden aan de beschikbare informatie. In Brugge was het de gewoonte dat de opleiding van de aangeklaagde opgenomen werd in het verhoor. Bij andere steden ontbrak deze traditie. Toch kunnen we onrechtstreeks enkele onderzoeken gebruiken om de gevonden gegevens aan te toetsen. Lotte van de Pol, Tony Henderson en Erica-Marie Benabou voerden in dit opzicht dankbare onderzoeken uit. Ook dient hierbij Bernard Schotte vermeld te worden. Hij behandelde dit onderwerp zeer kort in zijn onderzoek naar prostitutie in de stad Brugge in de periode 1724-1774. Voor de prostituees in de stad Brugge in de periode 1780-1784 zijn de resultaten op de hiernavolgende grafiek weergegeven.

Grafiek 5: Opleiding van de prostituees die aangeklaagd werden voor de schepenbank in de stad Brugge in de periode 1780-1784

71 B. SCHOTTE, *Bestrijding van "quat gedragh"*, p. 219.

Op deze grafiek is duidelijk te zien dat er twee grote groepen waren met betrekking tot de opleiding van de prostituees. Vooreerst waren er de prostituees die *'spellewerk'* aanhaalden als gevolgde opleiding. Samen met diegene die de opleiding tot *'spinster'* gevolgd hadden, kunnen ze gerekend worden tot de grotere categorie van textielarbeidsters. Deze groep omvat 38 van de 70 prostituees, wat aldus meer dan de helft van het totaal aantal prostituees was. Marie Keuninck gaf aan van opleiding een *'spellewerkster'* te zijn. In werkelijkheid was haar beroep echter geslacht vlees rondbrengen. Daar ze klaarblijkelijk niet genoeg verdiende met dit beroep ging ze in de prostitutie.⁷² Ook Genoveva Vercruysse verklaarde van opleiding *'spellewerkster'* te zijn. Als werkelijk beroep gaf ze vervolgens op dat ze diende in het huis van haar ouders. Ze deed er de boodschappen en maakte spoelen. Ook zij werd betrapt op prostitutie.⁷³ Joanne Van De Visscherie verklaarde dan weer katoenspinster te zijn van opleiding. Als werkelijke beroep verkocht ze garen. Ook zij werd gearresteerd omwille van haar prostitutieactiviteiten.⁷⁴ De overige 35 prostituees die tot de textielarbeidsters van opleiding gerekend kunnen worden, werden eveneens aangehouden omwille van hun prostitutieactiviteiten. Niet allemaal gaven ze een werkelijk beroep op, veelal bleef het bij de vermelding van *'spellewerkster'* of *'(katoen)spinster'* als opleiding. Daarnaast was er de tweede groep van prostituees waarvan de opleiding niet meegedeeld werd. Veelal ging het hierbij om gehuwde prostituees of prostituees die reeds weduwe waren. Bij hen was het belangrijker dat ze gehuwd waren dan dat ze deze of gene opleiding genoten hadden. Zij hadden namelijk een echtgenoot die voor hun onderhoud diende in te staan. Bij hen vinden we dan ook vaak de beschrijving *'huisvrouw van'* terug. De Brugse Anna Maeyens gaf geen opleiding op, maar werd wel

72 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 651, cahier 3, f. 15.

73 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 651, cahier 7, f. 9-13.

74 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 653, cahier 3, f. 26-27.

beschreven als zijnde 'huisvrouw van' Jacobus Van De Steene.⁷⁵ Ook de Brabantse Marie Jenne Le Maître werd omschreven als de 'huisvrouw van' Francois De Rouvère. Bij haar werd evenmin de opleiding vermeld.⁷⁶ Naast deze twee grote groepen waren er vier prostituees die een andere opleiding genoten hadden. Twee hiervan hadden een opleiding als naaister gevolgd, één als breister en één als kokkin. De twee naaisters en de breister kunnen eveneens tot de grotere groep van textielarbeidsters gerekend worden. De prostituee die van opleiding kokkin was, was Marie De Veermael. Zij was afkomstig van Gentbrugge en was naar Brugge gekomen met het opzet hier een goede dienst te zoeken. Ze belandde echter in de prostitutie omdat ze niet direct een geschikte dienst vond.⁷⁷

Een vergelijking met de internationale literatuur leert ons dat ook in andere vroegmoderne steden een groot deel van de prostituees afkomstig was uit de textielsector. Van de Pol attesteerde zo voor Amsterdam dat het grootste deel van de gearresteerde prostituees niet uit de dienstensector kwam, maar uit de naai- en textielvakken. Hieraan koppelde ze het belang van de textielnijverheid in de vroegmoderne tijd.⁷⁸ Ook in Brugge was deze nijverheid van het grootste belang. De wolnijverheid en de 'fusteinweverij' verschaften zo een groot deel van de bevolking werk. Tegen het einde van de 18^e eeuw hadden ze echter al aan belang ingeboet.⁷⁹ Linnennijverheid had daarentegen wel nog een grote productie in Brugge, maar verschafte minder mensen werk. De meeste mensen dienden dan ook verschillende soorten inkomstenbronnen te combineren om het hoofd boven water te houden. De textielsector was bovendien een sector die geconfronteerd werd met veel tijdelijke werkloosheid en erg lage lonen, vooral dan voor vrouwen. Prostitutie was voor velen van hen dan ook een overlevings-

75 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 653, cahier 5, f. 25-26.

76 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 653, cahier 7, f. 8-10.

77 RAB, Fonds Brugge: Register van beschuldigingen en ondervragingen, nr. 652, cahier 11, f. 27-28.

78 L. VAN DE POL, *Het Amsterdams hoerdom*, p. 104.

79 J.A. VAN HOUTTE, *De geschiedenis van Brugge*, Tielt, 1982, p. 444-445.

strategie. Benabou maakte een gelijkaardige vaststelling voor Parijs. Zij vond dat meer dan de helft van de meisjes werkte in de textielsector of een afgeleide daarvan.⁸⁰ Ook Henderson sloot hierbij aan met zijn analyse van Londen. Hij wees de textielsector als grote schuldlige aan waarom vrouwen hun carrière op straat zochten. Arbeid in de textielsector stond er namelijk om gekend zeer slecht betaald te zijn.⁸¹ Ten slotte dient ook nog Schotte vermeld te worden. Opgemerkt dient hierbij vooreerst te worden dat Schotte de opgegeven opleiding interpreteerde als zijnde het werkelijke beroep van de prostituees. Dit is een andere benadering dan deze die in dit artikel gevolgd werd. Toch kunnen zijn resultaten bruikbaar zijn als ze kritisch benaderd worden. Hij stelde zo vast dat de meerderheid van de geviseerde prostituees uit de textiel- en kledingsector kwam en dat dit meer bepaald 85,1% van het totaal aantal prostituees bedroeg.⁸² Als we deze vaststelling met de hier gevoerde analyse vergelijken dan kunnen we inderdaad aannemen dat de meerderheid ook toentertijd uit de textielsector kwam. Het procentuele cijfer dat hij hier opplakte is daarentegen minder betrouwbaar. Hij baseerde zich hiervoor zowel op de meegedeelde opleiding van de prostituee als op de informatie die hij vond in de tekst zelf. Hij mengde aldus twee soorten gegevens door elkaar.

CONCLUSIE

Tot slot keren we terug naar de probleemstelling uit het begin van dit artikel. Zoals toen aangekondigd, was deze probleemstelling meervoudig.

Het eerste vraagstuk dat we behandelden was de prostitutiesector op zich. Hierbij hebben we vastgesteld dat het voor de stad Brugge zeer moeilijk is expliciete categorieën te onderscheiden. Zo bleek dat minder 'pure' straatprostituees voorkwamen, of althans aangeklaagd werden, dan 'pure' bordeelprostituees. Daarenboven

80 E.-M. BENABOU, *La prostitution et la police des mœurs*, p. 270.

81 T. HENDERSON, *Disorderly women*, p.14.

82 B. SCHOTTE, *Bestrijding van "quat gedragh"*, p. 220.

bestond straatprostitutie meestal in combinatie met bordeelprostitutie. Bordeelprostitutie werd dan weer gekenmerkt door een brede waaier aan soorten. Voornamelijk het onderscheid tussen vrouwen die inwoonden in een bordeel en diegene die hun klanten zochten in verschillende bordelen en herbergen, bleek hierbij frappant te zijn. De vraag naar de locatie van de prostitutie werd vervolgens geanalyseerd aan de hand van uittekening van de bordelen op kaart. Dit leerde ons dat er in Brugge vier grote zones bestonden waar prostitutie in grote mate voorkwam. Dit was in de buurt van het huidige Zand, in de buurt van de Ezelpoort, in het uiterste noorden van de stad en in het centrum. In het centrum kon een verder onderscheid gemaakt worden tussen het noordelijke en het zuidelijk centrumgebied. In de buurt van de Ezelpoort bevonden zich vermoedelijk grote bordelen, in het zuidelijke centrumgebied vermoedelijk luxueuzere bordelen. Het noordelijke centrumgebied was dan weer grotendeels gekend als tippelzone. In vergelijking met de voorgaande eeuwen bleek de prostitutie zich meer verspreid te hebben over het westelijke en noordelijke deel van de stad, toch bleef binnen dit gebied de prostitutie beperkt tot enkele straten bij elkaar. De derde en laatste vraag die bij de prostitutiesector gesteld werd, was de vraag naar de organisatie van de prostitutie in Brugge. Hierbij werden prostitutienetwerken ontdekt in Brugge en tussen Brugge en andere steden. Enerzijds bestonden er zo goedgeorganiseerde netwerken waarbij meisjes uitgewisseld werden tussen bordelen in verschillende steden. Een goedgedocumenteerd netwerk hierbij was datgene dat bestond tussen Brugge, Gent en Brussel. Zowel pooiers, bordeelhoud(st)ers als meisjes waren in dit netwerk betrokken. Anderzijds bestonden er netwerken waarbij de prostituees zelf van het ene bordeel naar het andere trokken. Dit kon zowel binnen de stad Brugge zelf zijn als van stad tot stad. Vaak gingen meerdere prostituees samen op stap of werden ze een bordeel aangewezen door 'een' man. Hierbij bestond geen concrete organisatie, maar was er wel een vorm van mondelinge aanprijzing van bepaalde bordelen.

In het tweede vraagstuk kwam het profiel van de prostituees aan bod. Vier grote kenmerken werden hierbij behandeld, namelijk de leeftijd, de herkomst, de burgerlijke staat en de opleiding. De ge-

middelste leeftijd van de prostituees in de periode 1780-1784 bleek aan te sluiten bij de algemene tendens in West-Europa, namelijk tussen de 20 en 25 jaar. De algemene reden hiertoe was uiteraard dat deze categorie van vrouwen het meest gewild was bij de mannelijke klanten en prostitutie een fase bleek te zijn in het leven van een vrouw. Namelijk de fase waarbij een vrouw in dienst diende te gaan en bij het niet vinden ervan de kans bestond dat ze in de prostitutie belandde. Wat betreft de herkomst van de prostituees hebben we vastgesteld dat op zijn minst 50% van de prostituees niet van de stad Brugge zelf was. Hoofdzakelijk kwamen ze uit de nabije gebieden of van Gent of Brussel. Deze twee steden waren, zoals eerder vastgesteld, gekenmerkt door hun onderlinge prostitutienetwerk met de stad Brugge en bovendien trok de stad altijd meer vrouwen aan dan mannen. De zoektocht naar een geschikte dienst was hierbij de grote drijfveer. Voorts kwam slechts een beperkt aantal van de prostituees van buiten Vlaanderen of bij uitbreiding van buiten het land. Voor de burgerlijke staat van de prostituees vonden we vervolgens dat het merendeel van de prostituees ongehuwd waren toen ze aangeklaagd werden. Bij de gehuwde prostituees was het bovendien veelal het geval dat de man de vrouw in kwestie verlaten had of haar het leven zodanig moeilijk maakte dat ze zich wel tot de prostitutie moest keren. Voorts waren er ook enkele weduwes onder de prostituees. Zij kwamen veelal in de prostitutie terecht door de weinige overlevingskansen die ze als alleenstaande vrouw hadden. Prostitutie was aldus algemeen gesteld een beroep waar alleenstaande vrouwen zich op richtten bij gebrek aan andere en betere mogelijkheden tot overleven. Opnieuw bleek hieruit dat prostitutie hoofdzakelijk een fase was in het leven van jonge vrouwen, namelijk deze waarbij ze nog niet gehuwd waren. Tenslotte hebben we ook met betrekking tot de opleiding enkele besluiten getrokken. Bij de prostituees werd vastgesteld dat de overgrote meerderheid een opleiding genoten had binnen de textielsector. Velen oefenden echter in werkelijkheid dit beroep niet uit en waren door verschillende oorzaken in de prostitutie beland. Dat de meeste uit de textielsector kwamen, kon verklaard worden doordat deze de grootste en bovendien de slechtst betaalde werkverschaffer was in Brugge op het einde van de 18^e eeuw. Bij de prostituees waarvan de opleiding niet meege-

deeld was, bleek het merendeel van de vrouwen gehuwd of weduwe te zijn. Bij hen was het belangrijker dat ze gehuwd waren (geweest) dan dat ze deze of gene opleiding genoten hadden. Zij werden steeds beschreven aan de hand van '*huisvrouw van*'. Voor het gros van de vrouwen was prostitutie aldus een overlevingsstrategie. Veelal was het inkomen dat ze haalden uit hun textielnijverheid en/of hun dienst niet voldoende om te overleven.